

NOVÉ POZNATKY O NOVOGOTICKÉ PŘESTAVBĚ ZÁMKU KONOPIŠTĚ

Lukáš Slabý

Dosud byly novogotické úpravy zámku Konopiště (okres Benešov) připisovány architektovi Josefovi Mockerovi, který se na konci 19. století zhostil celkové rekonstrukce a přestavby zámku pro Františka Ferdinanda d'Este. Tento článek však na základě ikonografických pramenů přináší důkazy o tom, že Konopiště bylo historizujícími slohy ovlivněno již dříve. Za pomoci dobových fotografií a vyobrazení přináší studie svědectví o první novogotické podobě zámku Konopiště z časů, kdy jej vlastnil rod Lobkoviců.

Klíčová slova: zámek Konopiště – stavebněhistorický vývoj – novogotická architektura – ikonografické prameny

New knowledge about the neo-Gothic reconstruction of the Konopiště Castle

Until now the neo-Gothic alterations of the Konopiště Castle (Benešov district) were attributed to the architect Josef Mocker, who at the end of the 19th century undertook a complete reconstruction and rebuilding of the castle for the heir to the throne, František Ferdinand d'Este. However, based on iconographic sources, this article provides evidence that Konopiště has been influenced by historical styles before. With the help of period photographs and depictions, the study bears evidence of the first neo-Gothic form of the Konopiště Castle from the time, when it was owned by the Lobkovic family.

Keywords: Konopiště Castle – architectural-historical development – Gothic Revival architecture – iconographic sources

Úvod

Zámek Konopiště (okres Benešov) skrývá ve své hmotě podstatnou část původního středověkého hradu. Gotické prvky dávné pevnosti vystupují místy z nánosů mladších přestaveb a dávají tušit, čím kdysi Konopiště bývalo (obr. 1). Dnes je spjato především s osobou posledního majitele Františka Ferdinanda d'Este, který dal zámku i jeho okolí současnou podobu.

V rámci dějin této výjimečné stavby se dosavadní literatura poměrně polarizuje. Vedle otázek spojených s posledním majitelem a jeho rodinou je druhým předmětem zájmu samotný počátek původního středověkého hradu a jeho podoba. K těmto tématům existuje početná řada příspěvků (např. *Sedláček 1927*, 28–37; *Charvátová 1962*; *Menclová 1972*, 312–316, 447–448; *Kašíčka 1978*, 95–105; *Durdík 1985*, 163–181; *Durdík 1998*, 49–62; *Pavlík 2014*; *Pernes 2014*; *Záruba 2016*, 108–110; *Varhaník 2019*, 168–176; *Slabý 2021*, v tisku).

Mnohé otázky spojené s jiným časovým úsekem z dlouhé historie Konopiště však často zůstávají bez zmínky či bližší analýzy (výjimku tvoří např. *Tywniak 1992*). Tento nedostatek je citelný především v otázce mladších stavebních proměn objektu.

Předmětem této studie je otázka novogotické přestavby zámku, která je v laické i odborné literatuře, jakožto i v rámci průvodcovských textů, prezentována čistě jako dílo rozsáhlé přestavby a rekonstrukce zámku za časů Františka Ferdinanda d'Este pod vedením architekta Josefa Mockera. Předchozí stavební přínos z období 19. století za časů Lobkoviců je často zcela opomíjen, či zmíněn velice stručně (např. *Charvátová 1962*, 14; *Menclová 1972*, 448; *Tywniak 1992*, 282).

To je dáno nejenom současnou nemožností hlubšího stavebněhistorického průzkumu, ale též absencí kritické studie věnující se tomuto tématu. Historii a stavebněhistorickým vývojem se podrobně zabýval de facto pouze stavebněhistorický průzkum z roku 1975 (*Kašíčka – Novosadová 1975*). Jeho závěry, byť někdy přímo autory označené jako nejisté či jen pravděpodobné, byly automaticky přejímány v mladších dílech, což vedlo až k současnému sterilnímu stavu poznání o stavebních proměnách Konopiště, regulovaného jen několika málo, spíše dílčími, objevy (např. *Durdík 1992*, 65–77; *Jesenský 1998*, 439–443).

Obr. 1: Pohled na dnešní zámek Konopiště (okres Benešov) od severovýchodu zachycuje jeho stav v podobě, jakou dostal během velké přestavby z časů Františka Ferdinanda d'Este. Na snímku je možné vidět tři dochované, byť v mladším období upravené, středověké věže: vpravo severní středovou věž, uprostřed severovýchodní nárožní věž (tzv. Václavku) a vlevo velkou východní věž v čele východní fronty (foto autor, stav 2020).

Dále prezentované indicie a prameny je možné považovat za přínosné a podnětné, jelikož prohlubují naše poznání stavebních dějin daného objektu. Konkrétně dokládají stavební aktivity, spojené s novogotickými úpravami zámku, již před rokem 1887, tedy před obdobím, kdy byl majitelem panství František Ferdinand d'Este, doposud vnímaný jako iniciátor daných úprav Konopiště.

Dosavadní poznatky o stavební historii Konopiště s důrazem na 19. století

Jelikož starší stavební historie objektu není pro tento článek podstatná, lze ji na tomto místě jen obecně shrnout. Původně středověký hrad Konopiště byl založen přesně neznámým kým, v blíže neurčené době ante quem 1318, kdy je

Obr. 2: Kolorovaná grafika od V. A. Bergera z roku 1804 vyobrazuje Konopiště od jihovýchodu po barokních úpravách z časů rodiny Vrtbů během 18. století. Dobře patrná je absence nárožní jihovýchodní věže, úprava nárožní severovýchodní věže a snížená nivelita nárožní jihozápadní věže na úrovni střechy jižního paláce. Velká východní věž má v exteriéru stále podobu, jakou dostala nejspíše během pozdně gotických úprav (reprodukce na pohlednici, archiv autora).

Obr. 3: Jeden z pohledů na rytině od F. A. Hebera, datované do 40. let 19. století, zachycuje zámek od jihozápadu. Konopiště bylo v této době již v majetku Lobkoviců, avšak v exteriéru si udrželo nadále svou podobu, kterou získalo za předchozích barokních úprav. Novým prvkem je oranžerie, která v jižní frontě nahradila barokní skleník (převzato z Heber 2012, s. 123).

poprvé písemně doložen v majetku rodu Benešoviců (RTT I, 31, 33). Jeho prvotní stavební koncepci, kterou tvořila obdélníková dispozice s pravděpodobně sedmi věžemi (čtyřmi nárožními, dvěma v čele a jednou ve středu severní fronty), postupně doplnily především pozdně gotické a renesanční úpravy z časů rodu Šternberků a Hodějovských z Hodějova. Již během konce 16. a v průběhu 17. století se začal gotický hrad přeměňovat v zámek. Tuto proměnu dovršily barokní úpravy uskutečněné během 18. století příslušníky rodu Vrtbů. Tehdy došlo mimo jiné k přesunu hlavní přístupové cesty ze západu na východ, k částečné či úplné demolici nárožních věží atd. (ke stavebněhistorickému vývoji více Kašička – Novosadová 1975, 102–113).

Rodu Vrtbů patřil zámek až do roku 1830. V daném roce se po smrti Jana Josefa z Vrtby stal jeho univerzálním dědicem Jan Nepomuk Karel z Lobkovic (1799–1878), zakladatel křimické větve Lobkoviců, a nečekaně tak kromě panství Želeč po svém otci získal i panství Křimice, Nekmír, Žinkovy a Ko-

nopiště. Po jeho smrti přešel majetek na jeho syna Františka Eugena z Lobkovic (1839–1898), který byl též posledním majitelem Konopiště z tohoto rodu (Kašička – Mašek – Mžýková 2002, 54–55).

V časech lobkovické vlády se na Konopišti odehrály významné změny. V roce 1848 byla zrušena robota a panství Konopiště ztratilo svou dosavadní politickou, soudní a berní moc, která přešla na dané úřady v nedalekém Benešově. Hospodaření zdejšího velkostatku začalo získávat stále více kapitalistický charakter. Zemědělské provozy byly doplněny např. o cukrovar, lihovar a pivovar. Nepříznivou a zlomovou událostí byla hospodářská krize v 70. letech 19. století, která tíživě dopadla i na konopištské panství (Pernes 2014, 202–203). Obecně zmiňované finanční problémy spojené s hospodářskou krizí navíc zjevně ještě zatížily sázky Františka Eugena Lobkovic, který se v důsledku toho značně zadlužil (Pavlík 2014, 85–87).

Z dodnes dochovaných exteriérových úprav označil povrchový stavebněhistorický průzkum za dílo rodu Lobkoviců jen několik málo prvků. Patří mezi ně především výměna původního skleníku z časů Vrtbů za oranžerii, úprava průjezdu západní vstupní brány na 1. zámecké nádvoří a výstavba zaobleného dvoupodlažního rizalitu, který zaplnil prostor jihozápadního kouta 1. nádvoří (Kašička – Novosadová 1975, 119).

Autoři stavebněhistorického průzkumu se při otázce novogotických úprav zámku přiklonili až k aktivitě následníka trůnu po roce 1887, byť novogotickou úpravu západního průčelí jako jediní připouští s otázkami jako dílo rodu Lobkoviců (Kašička – Novosadová 1975, 120). Jasný důkaz však nepředložili.

Je pravdou, že k možným novogotickým úpravám Konopiště z období vlastnictví Lobkoviců nejsou doposud k dispozici žádné průkazné písemné zprávy. To je nejspíše důvod, proč se o těchto stavebních úpravách dodnes mluví až ve spojitosti s Františkem Ferdinandem d'Este (např. Kuthan 2001, 157–163), z jehož časů pochází poměrně obsáhlá, byť nekompletní, dokumentace a korespondence související se stavebními úpravami. Patří do ní i soupis provedených prací od architekta Josefa Mockera (ke stavebním úpravám po roce 1887 více např. Kašička – Novosadová 1975, 16–20).

Nové poznatky o novogotické úpravě zámku Konopiště

Neudržitelnost stávajících tvrzení, tedy že historizující stavební slohy ovlivnily podobu Konopiště až za časů Františka Ferdinanda d'Este, spočívá ve skutečnosti, že již pro období před rokem 1887 existují dále představené doklady o novogotických úpravách zámku.

Tato studie při své argumentaci vychází z ikonografických pramenů, přičemž některé fotografie, byť uložené v archivu zámku Konopiště či v okresním Muzeu Podblanicka, nemusejí být autorům stavebněhistorického průzkumu známy. I přes určitou omezenou pestrost důkazného materiálu je jeho výpočetní hodnota dostatečná.

Stavební vývoj, respektive proměnu, je možné sledovat v odlišnosti vyobrazení konopištského zámku po barokních úpravách během 18. století a následně zachycení jeho stavu v pokročilé 2. polovině 19. století před rokem 1887. Nově se objevující konstrukce a prvky tak logicky musely vzniknout v mezioddobí.

Ze 17. až první poloviny 19. století existují dobře známá vyobrazení, ať už z rytin, vedut či týnecké kameniny, zachycující barokní podobu zámku z několika různých úhlů (obr. 2, 3). Je zde dobře patrné, že západní nárožní věže mají od časů renesančních úprav stále polygonální podobu (Kašička – No-

Obr. 4: Fotografie ukazuje Konopiště od jihozápadu z vrchu Tuškov. Zámek, hospodářské a provozní zázemí a okolí jsou zde zachyceny před razantními úpravami z časů Františka Ferdinanda d'Este (zdroj: archiv NPÚ ÚOP středních Čech).

Obr. 5: Fotografie datovaná do 80. let 19. století zachycuje zámek Konopiště od západu. Je zde dobře patrné, že jihozápadní a severozápadní nárožní věže mají již novogotické nástavby v podobě polygonálních ochozů s okny ve tvaru klíčových střílen, které jsou k vidění i u velké východní věže. Poměrně dobře je patrná absence jihovýchodní nárožní věže (zdroj: archiv NPÚ ÚOP středních Čech).

vosadová 1975, 112), přičemž jejich vrcholy byly za barokních úprav sníženy na úroveň střech. Jihovýchodní věž v této době již nestála. Měla být, bez udání pramene, zcela zbourána někdy v období let 1745–1746 (viz např. Charvátová 1962, 13; Kašíčka – Novosadová 1975, 117). Vzhledem k razantním úpravám, které souvisely s úpravou komunikačního schématu, je však pravděpodobnější, že pokud tato věž skutečně existovala, byla odstraněna již dříve za časů Jana Josefa z Vrtby. Tehdy došlo k přeložení vstupu na východní stranu přes nový barokní most (datovaný k roku 1725). Při této příležitosti byla v úrovni přízemí zcela podebrána partie schodišťové věžičky u velké

Obr. 6: Fotografie, kterou lze datovat do 80. až počátku 90. let 19. století (před rok 1894), byla pořízena v prostoru jižní terasy. V horní části snímku si lze všimnout starší podoby novogotického ochozu nárožní jihozápadní věže. Dobře je zde viditelná řada menších oken ve tvaru klíčové střilny, které zdobí nástavbu schodišťové věžky. Tato řada je ještě v nároží doplněna o malé, zřejmě čistě estetický arkýř. Zakončení nárožní věže je pomocí polygonálního ochozu s okny ve tvaru klíčové střilny. Všechny tyto neogotické prvky byly později nahrazeny během přestavby pod vedením architekta J. Mockera (zdroj: archiv NPÚ ÚOP středních Čech).

Obr. 7: Fotografie, datovaná obecně před rok 1887, zachycuje zámek od jihovýchodu. Dobře je vidět podoba severovýchodní nárožní věže (tzv. Václavky), kterou zakončuje novogotický ochoz s okny ve tvaru klíčové střílny. Mezi krakorci, které vynášejí ochoz, jsou dobře patrná obdélníková střílovitá okna související s funkcí věže coby zvonice. Velká východní věž má v této době ještě nejspíše pozdně gotický ochoz s klíčovými střílnami (zdroj: archiv Muzea Podblanicka).

Obr. 8: Detail fotografie, kterou lze vzhledem ke stavu zámku datovat před rok 1894, zobrazuje zámek Konopiště od severozápadu. Severní palác v úrovni s kaplí ještě obsahuje goticko-renesanční záclonová okna, která byla vyměněna při Mockerově restauraci. Šipkami jsou vyznačeny dva novogotické balkóny (zdroj: archiv NPÚ ÚOP středních Čech).

východní věže a podložena zesílenou klenbou nové východní brány (Kašíčka – Novosadová 1975, 116–117). Ve zbytku své hmoty však hlavní dominanta zámku zůstala v nezměněné podobě (k interiérovým úpravám však není možné nic bližšího říci). Schodišťová věžička snad od úrovně podkroví stále plnila roli vertikálního propojení s vyššími partiemi velké věže, včetně jejího ochozu.

Vedle ní zůstala v plné výši i severovýchodní věž, zvaná Václavka, což doložil objev původního středověkého zakončení věže v podobě stínek. V době baroka však disponovala nástavbou a novou střechou a byla využívána jako zvonice (Jesený 1998, 439–443).

Skutečnost, že ani mladší generace majitelů zámku zcela nesesetřela původní ráz hradu a jeho dominanty, odkazuje na přežívající paměť daného místa (sídla). Především věže, jasně viditelné symboly starých středověkých sídel, v tomto ohledu plnily symbolickou roli, podle níž majitelé poukazovali na svou starobylost a urozenost.

Na dohledaných fotografiích je možné dobře studovat podobu zámku (a okolí) obecně před rokem 1887, tedy před následnými zásadními úpravami z podnětu Františka Ferdinanda d'Este (obráz. 4). Oproti původnímu baroknímu stavu, který zachytili ještě Adolf F. Kunike či následně František A. Heber ve 40. letech 19. století (viz Heber 2012, 123, 129, 137), jsou dobře

patrné změny především na západním průčelí (obr. 5). Nárožní věže zde byly z vizuálního hlediska poměrně výrazně upraveny. Získaly novogotickou nástavbu v podobě ochozu, zděné či spíše hrázděné konstrukce, vyneseného na řadě krakorců. Tvar ochozu se zde přizpůsobil renesanční úpravě nižších partií věže, byl tedy též polygonální. V této původní novogotické úpravě lemovala ochoz řada malých střilovitých oken ve tvaru klíče (nikoli obdélné jako dnes). Lze se domnívat, že architekt tehdy vzal inspiraci u velké východní věže, která disponovala touto nástavbou pravděpodobně od času pozdně gotických úprav. O pozdně gotickém původu tohoto ochozu uvažoval již Tomáš Durdík (*Durdík 1998, 55*). U jihozápadní nárožní věže,

respektive její schodišťové věžičky, existovala v úrovni krakorců ještě jedna řada obdobně tvarovaných oken neznámé funkce (obr. 6). Snad měla jen estetickou roli.

Stejně tak u severovýchodní věže dochází k nahrazení poslední úrovně zděným ochozem vyneseným na krakorcích (obr. 7). O jeho původu z časů Lobkoviců hovoří i Vít Jesenský (*Jesenský 1998, 442*). Ochoz zde respektoval tvar původní středověké válcové věže, měl tedy oválný půdorys vysunutý na řadě krakorců. I zde se jedná o otvory ve tvaru klíčové střilny. Na rozdíl od tvrzení Víta Jesenského se lze dle dobových fotografií domnívat, že již za Lobkoviců byla v úrovni krakorců přítomna další řada, tentokrát obdélníkových otvorů, které se střídaly se slepými. Tato řada byla zachována, popřípadě jen upravena, během Mockerovy rekonstrukce. Souvisela s funkcí věže coby zvonice.

Nároží zámku, kromě jihovýchodního, tak dostala po výtvárné stránce jednotný vzhled, zdůrazňující členitost stavby. Je zde též patrná snaha v romantickém duchu zviditelnit odkaz středověkého původu objektu.

Otázkou zůstává, kdy došlo k vybudování novogotického balkónu u severovýchodní věže a u severní středové věže, kde balkón zaujal vrchol původní schodišťové věžičky v koutě mezi severním palácem a válcem severní věže. Oba se objevují již na nejstarších fotografiích, které je vzhledem ke stavu zámku a jeho okolí možné datovat před rok 1894, ale jistě jsou ještě starší (obr. 8). V soupisu prací od Josefa Mockera se v roce 1893 píše o adaptaci divadelního sálu v severním paláci na zbrojnici. Obdobně byl zařízen sousední kabinet a prostor ve věži. Stavebněhistorický průzkum řadí úpravu vnitřních pro-

a

b

Obr. 9: Dvě fotografie zachycující zámek Konopiště přibližně ze stejného místa od jihu, umožňují porovnávat: a – novogotickou podobu zámku z časů rodiny Lobkoviců (zdroj: archiv NPÚ ÚOP středních Čech); b – podobu zámku po novogotické přestavbě z časů Františka Ferdinanda d'Este (soukromý archiv L. Pavlíka).

stor severovýchodní věže do fáze velké restaurace v 90. letech 19. století, avšak ke konstrukci balkónu se zde, ani u balkónu severní středové věže nevyjadřuje (*Kašička – Novosadová 1975*, 16–17, plány). S jistotou lze říci, že neogotický balkón na severovýchodní věži stál nejpozději již v roce 1874, jak dokládá v daný rok publikované vyobrazení zámku od Hugo Ullika (*Světazor 1874*, 349). Obdobně lze s velkou pravděpodobností datovat i druhý balkón u severní středové věže.

K určitým stavebním úpravám v rámci zámku existují historické zmínky, které uvedl již August Sedláček. Ten hovoří o blesku 25. února 1854, při němž zámek vyhořel „*zvláště palác, v němž bylo mnoho obrazů bývalých držitelů...*“. Střecha

byla následně znovu pokryta a vše opraveno (*Sedláček 1927*, 37). V čísle časopisu *Světazor* z roku 1867 se mluví konkrétně o severovýchodním paláci (*Světazor 1867*, 159). Až z roku 1856 se dochoval účet, který dokládá vynaložení 2000 zlatých. Další stavební úpravy jsou doloženy k roku 1863. Ty se týkaly úprav severní středové věže. V ní bylo zřízeno nové šnekové schodiště, proražena dvě malá okna a překlenuty tři malé chodby. V jižní partii bylo přesunuto schodiště od malé věže ke skleníku. Celkově bylo vynaloženo 435 zlatých (*Kašička – Novosadová 1975*, 16). O výstavbě zájmového balkónu se však zprávy výslovně nezmiňují.

Problémem dohledaných fotografií je nemožnost jejich přesného časového určení. Jako zásadní pro určení datace novogotických úprav lze proto považovat práce Huga Ullika s vyobrazením Konopiště. Originál jeho druhého díla vznikl nejpravděpodobněji na počátku 70. let 19. století (obr. 9). V roce 1872 byla reprodukce tohoto obrazu otištěna v časopise *Světazor*, přičemž se zde hovoří o „*vypodobnění zámku z nejnovější doby*“ (*Světazor 1872*, 569, 560). Zámek je zde zachycen od západu, tudíž lze dobře analyzovat vzhled západního průčelí. Velká východní věž měla v této době stále schodišťovou věžičku. Poměrně jasně je patrné i jihovýchodní nároží, kde schází novotvar nárožní věže z časů Mockerovi přestavby. Tyto poznatky jsou dobře známé i z jiných fotografií, popřípadě stavebních plánů.

Mnohem důležitější je však pohled na zmiňované západní křídlo. Velká západní věž je zde ve stejném stavu, jako na starších barokních vedutách, avšak nárožní věže, které byly doposud vyobrazené ve své snížené podobě na úroveň střech

Obr. 10: Dvě fotografie zachycující zámek Konopiště přibližně ze stejného místa od jihovýchodu, umožňují porovnávat: a – novogotickou podobu zámku z časů rodiny Lobkoviců (převzato z *Durdík 1998*, s. 55); b – podobu zámku po novogotické přestavbě z časů Františka Ferdinanda d'Este (soukromý archiv L. Pavlíka).

Obr. 11: Reprodukce obrazu Huga Ullika na pohlednici, jehož originál je datovaný do počátku 70. let 19. století (před rokem 1872) zobrazuje zámek Konopiště od západu. Opět jsou zde dobře patrné již existující novogotické konstrukce u jihozápadní a severozápadní věže, což dokazuje, že neogotická přestavba musela na Konopišti proběhnout již za Lobkoviců před rokem 1872 (reprodukce na pohlednici, archiv autora).

paláců, zde mají již polygonální nástavbu se střílovitými okny ve tvaru klíče.

Určitou výjimku mezi jinak ikonografickými prameny tvoří model zámku Konopiště, který je obecně datovaný do doby před rozsáhlou restaurací zámku v režii Josefa Mockera. K tomu již dlouhý čas nezvěstnému modelu zámku existuje jen jediná publikovaná fotografie (Menclová 1972, 448), která jej zachycuje v pohledu od jihovýchodu. Snímek není ve všech detailech dobře čitelný, přesto v něm lze pozorovat všechny výše uvedené prvky.

Podoba zámku po první novogotické přestavbě zůstávala stejná i v prvních letech vlády Františka Ferdinanda d'Este, jak dokazují vyobrazení z počátku 90. let 19. století, jejichž autorem byl Václav Jansa (*Borovský a kol.* 1892, 112, 113, 115). Další vyobrazení či fotografie z období po roce 1894 dobře dokumentují úpravu věží z časů velké rekonstrukce, které se však dotýkají pouze změny jejich horních partií (obr. 10). Nejrazantnější byla proměna velké východní věže. Zmínit lze ještě úpravu vikýřů na střeše jižního paláce či úpravu komínů. Konkrétně u jihozápadní nárožní věže byly původní dva komíny nahrazeny jedním.

Úprava komínů jistě souvisela s interiérovými modifikacemi během 90. let 19. století, konkrétně se změnou způsobu vytápění. V případě interiéru zmiňované jihozápadní nárožní věže zde dříve pravděpodobně existovala klasická kamna či krby, ovšem během rekonstrukce byly na přání Františka Ferdinanda instalovány pouze dekorativní krby se zavedeným horkovzdušným topením (obdobně jako například v nedaleké slavnostní jídelně v 1. patře jižního křídla).

K otázce datace první novogotické přestavby zámku Konopiště

Na základě výše uvedených indicií je nově možné konstatovat, byť nejsou žádné dochované (nebo alespoň doposud nalezené) plány a konkrétní písemné zprávy, že novogotická úprava zámku, minimálně co se týče jeho vnějšího vzhledu, započala již za časů Lobkoviců. Jako prokazatelný důkaz o tom hovoří předložené fotografie datované do 80. let 19. století (obecně před rokem 1887) a především vyobrazení od Huga Ullika z let 1872 a 1874.

Díky ikonografickým pramenům je tak možné první historizující přestavbu Konopiště datovat, a to do rozmezí let 1854 až 1874. Počátečním bodem je velký požár, který zámek poničil, avšak mohl též podnítit pomalou přestavbu objektu. Pokud k tomu skutečně došlo, je nutné tyto exteriérové úpravy hledat vzhledem k výpovědi historických vyobrazení pouze v severní a severovýchodní části zámku. Vyloučit nelze ani eventualitu, že k úpravě této části zámku došlo až v poslední fázi vnější přestavby zámku, nejpozději však před rokem 1874, kdy je již doložen novogotický balkón na severovýchodní věži.

Naopak novogotickou přestavbu západního křídla je možné klást do rozmezí let 1867 až 1872. Spodní hranici datuje vyobrazení zámku směrem od jihozápadu publikované v roce 1867 v časopise *Světovzor* (1867, 154). Horní hranici určuje výše zmíněné vyobrazení Konopiště od Hugo Ullika.

Celková realizace novogotické přestavby nemusela být kompletní. Mohla se například dotknout jen exteriéru zámku (které jsou předmětem této studie) a pozdější snahy o pokračování mohly vést k finančním problémům. S nimi je tak možné teoreticky počítat vedle dopadů hospodářské krize, popřípadě nevydařených sázek Františka Eugena z Lobkovic. Jejich kumulace přitom mohla nakonec vést k prodeji zámku.

Závěr

Opomíjené stavební aktivity za časů Lobkoviců jistě nejsou zcela zanedbatelné, jelikož minimálně zvnějšku dotvořily charakter sídla, jehož vzhled a kompozice následně oslovila Františka Ferdinanda d'Este, který jej v roce 1887 koupil (*Sedláček* 1927, 37).

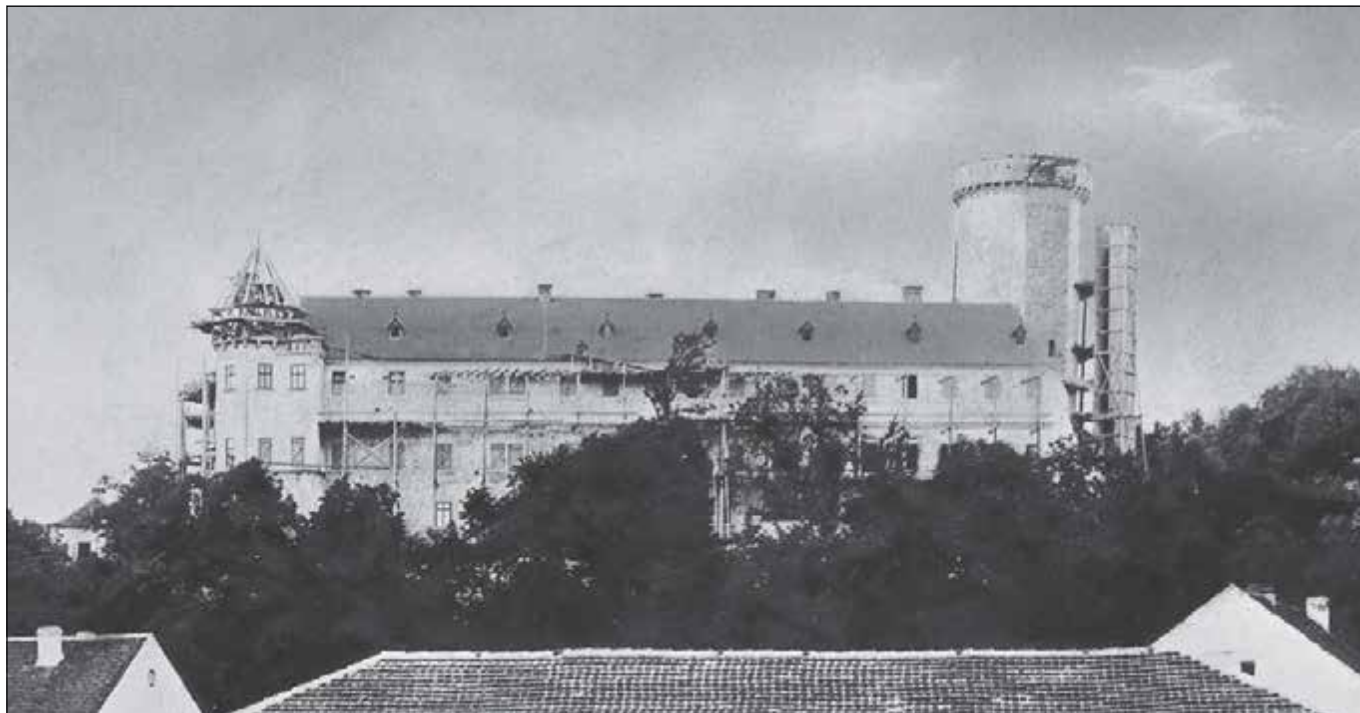
Těž dokládají, že příslušníci královské větve Lobkoviců se snažili zámek proměnit ve výstavné a reprezentativní sídlo odpovídající dobovému architektonickému cítění. V neposlední řadě Konopiště názorně ukazuje, že vnímání historizujících prvků bylo ve své době proměnné a mohlo být poměrně rychle nahrazováno dle vkusu majitele.

První novogotickou úpravu zámku lze bezpečně spojit s Janem Nepomukem Karlem z Lobkovic. Právě z jeho časů pocházejí doklady o stavební činnosti v okolí zámku (především v podobě hospodářského provozu), ale i několik zpráv o stavebních pracích na zámku. Určitý přínos Františka Eugena nelze vyloučit, ovšem je pravdou, že ke konci své vlády na Konopišti již do zámku příliš neinvestoval. Existují zmínky, že František Ferdinand kupoval zámek v zanedbaném stavu (např. *Pavlík* 2014, 30).

Závěrem lze odmítnout starší úvahy o stavebních aktivitách Františka Ferdinanda d'Este ihned po roce 1887, které měly za úkol pomalou novogotickou proměnu zámku (*Kašíčka – Novosadová* 1975, 120). Pokud by již mezi roky 1887–1893 byly pracně upraveny vrcholy jihozápadní, severozápadní a severovýchodní věže, jistě by na tento styl architekt Josef Mocker navázal, nikoliv jej zcela odstraňoval. Ostatně sám majitel zámku do plánů přestavby často zasahoval.

Dle výše uvedených skutečností se spíše zdá, že původní neogotické prvky z časů Lobkoviců byly nahrazeny pro architekta a Františka Ferdinanda přívětivějším provedením a tvary, které dle jejich uvážení více odpovídaly středověké skutečnosti. V tomto případě pro ně zřejmě střílovitá okna ve tvaru klíče byla až novotvarem z časů předchozích majitelů, o jejichž stavební aktivitě jistě věděli. Proto se původní tvarosloví oken rozhodli nahradit „gotičtějšími“ obdélníkovými střílovitými okny. Tato změna se však dotkla i velké východní věže, která do té doby velmi pravděpodobně disponovala pozdně gotickým ochozem a střílnami.

U nárožní severozápadní a jihozápadní věže Josef Mocker znovu uplatnil polygonální ochozy, tentokrát zcela jistě hráz-

Obr. 12: Fotografie z poloviny 90. let 19. století přináší pohled na zámek Konopiště od jihu z prostoru bývalého dvora. Je zde zachycena probíhající přestavba pod vedením architekta J. Mockera. Konkrétně je vidět nahrazování novogotické nástavby na jihozápadní nárožní věži a úprava fasád na jižním paláci. Velká východní věž zde nemá střechu a otisk na její jižní fasádě je pozůstatkem po odstranění schodišťové věžičky (zdroj: archiv NPÚ ÚOP středních Čech).

děné konstrukce. Tento prvek spíše než na místní inspiraci odkazuje na jeho příklon k tradičním motivům v německé a rakouské architektuře, ze kterých hojně čerpal (Kuthan 2001, 160). Lze očekávat i vůli Františka Ferdinanda d'Este, který hledal výtvarný ideál právě v německy hovořících oblastech. Ostatně tento styl se stal jednotící i pro další budovy v rámci konopištského panství.

Ostatní stavební akce týkající se zámku byly poměrně razantní a v některých případech nerespektovaly jak prvotní novogotickou úpravu, tak ani původní gotickou či pozdně gotickou situaci (míru odlišnosti koncepce novogotické úpravy z časů Lobkoviců a následně Františka Ferdinanda d'Este si lze nejlépe uvědomit při porovnání dobových fotografií, viz obr. 9, 10).

Opravou a přestavbou velké východní věže, která v této době přišla o svou schodišťovou věžičku, úpravou oken a fa-

sád a výstavbou nárožní jihovýchodní věže, získal zámek vyváženou, avšak stále velice plastickou a zdobnou podobu. Zatímco z jihu dnes objekt působí jako pohodlný zámek italské provenience, z ostatních stran je zdůrazněn jeho středověký ráz. Avšak s původní středověkou podobou už má tento novotvar jen málo společného.

Jelikož ikonografické prameny byly využity poměrně důkladně, bylo by do budoucna žádoucí zaměřit další bádání především na možné dochované písemné doklady v archivech. To platí obecně pro další detailnější poznání tohoto unikátního objektu, jehož výzkum dodnes přináší podstatná zjištění.

Mgr. Lukáš Slabý (slaby.lukas@npu.cz): Národní památkový ústav, generální ředitelství, Valdštejnské nám. 3, Praha 1

PRAMENY A LITERATURA

Prameny a edice

- Kašíčka, F. – Novosadová, O. 1975: Zámek Konopiště, stavebně-historický průzkum. SÚRPMO. Rkp. uložený v archivu ÚOP středních Čech. Praha.
- RTT I: Reliquiae tabularum terrae I. Pozůstatky desk zemských Království českého r. 1541 pohorělých, ed. Josef Emler. 1870, Praha.

Literatura

- Borovský, F. A. a kol. 1892: Čechy 8. Tábořsko. Praha.
- Durdík, T. 1985: Raněgotická stavební podoba hradu Konopiště, in: Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 26, Vlašim – Benešov, s. 163–181.
- Durdík, T. 1992: Archeologický výzkum hradu Konopiště v roce 1991, in: Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 32, Vlašim – Benešov, s. 65–77.
- Durdík, T. 1998: Hrady kastelového typu 13. století ve střední Evropě. Praha.

- Heber, F. A. 2012: České hrady a tvrze IV. Střední Čechy. Praha.
- Charvátová, E. 1962: Konopiště. Státní zámek a památky v okolí. Praha.
- Jesenský, V. 1998: Nález cimbuří na severovýchodní věži zámku Konopiště, in: Castellologica bohemia 6/2, s. 439–443.
- Kasík, S. – Mašek, P. – Mžýková, M. 2002: Lobkowiczové: Dějiny a genealogie rodu. Praha.
- Kašíčka, F. 1978: Státní zámek Konopiště a jeho nejstarší stavební proměny, in: Archaeologia historica 3, s. 95–105.
- Kuthan, J. 2001: Aristokratická sídla období romantismu a historismu. Praha.
- Menclová, D. 1972: České hrady I, II. Praha.
- Pavlík, L. 2014: Ve službách Konopištského pána: zaměstnancem nejen na zámku Konopiště v Čechách. Benešov.
- Pernes, J. 2014: O trůn a lásku. Praha.
- Sedláček, A. 1927: Hrady, zámky a tvrze Království českého XV. Kouřimsko. Praha.

Slabý, L. 2021: Několik poznámek k počátkům hradu Konopiště, in: Pod Bláníkem, roč. 25, v tisku.
Světovzor 1867: Hrad Konopiště u Benešova, Časopis Světovzor, roč. 1, č. 6, s. 154, 159–160.
Světovzor 1872: Zámek Konopiště, Časopis Světovzor, roč. 6, č. 48, s. 569, 570.
Světovzor 1874: Konopištská brána, Časopis Světovzor, roč. 8, č. 30, s. 349, 359.

Tywniak, J. 1992: Benešov a Konopiště v minulosti. Benešov.
Varhaník, J. 2019: K původu dispozice hradu Konopiště, in: M. Dejmál – L. Jan – R. Procházka ed., Na hradech a tvrzích: Miroslavu Pláčkovi k 75. narozeninám jeho přátelů a žáci. Praha, s. 168–176.
Záruba, F. 2016: Příspěvek k otázce královských hradů v dolním Posázaví, in: Casteologologica bohemia 16, s. 97–121.

Neue Feststellungen vom neogotischen Umbau des Schlosses Konopiště

Das Schloss Konopiště (Bez. Benešov) erfreut sich bis heute einem großen Augenmerk der Forscher. Ihr Interesse ist entweder zur Geschichte der mittelalterlichen Burg oder zur Periode des Thronfolgers Franz Ferdinand d'Este gezielt. Diese Tatsache in Verbindung mit der Unmöglichkeit einer bauhistorischen Tiefenuntersuchung führte bis zum heutigen Zustand der Erkenntnis der Geschichte und baulichen Verwandlungen von Konopiště.

Die bisherige Literatur schreibt somit die neogotische Umgestaltung des Schlosses erst dem bedeutenden Architekten des Historismus in Böhmen Josef Mocker zu, der zu Ende des 19. Jahrhunderts die Gesamtrekonstruktion und den Umbau des Schlosses für den Erzherzog Franz Ferdinand d'Este als damaligen Besitzer entwarf und leitete. Diese Behauptung verliert aber am Gewicht beim Studium der historischen Fotos und Abbildungen, deren Analyse diese Studie herbeizubringen versucht.

Der Vergleich von Bildquellen des 18. und frühen 19. Jahrhunderts mit den Schlossabbildungen aus der Zeit vor 1887 lässt uns die Veränderung des Äußeren des Barockschlosses aus der Zeit des Geschlechts Wrtba in den neogotischen Sitz der Lobkowicz unter Einfluss der zeitlich modischen historisierenden Stilrichtungen verfolgen. Diese Veränderung erschien am deutlichsten in der Gestaltung der Ecktürme, die nach der barocken Höhenreduktion zu den Palasdächern unter den Lobkowicz um neogotische „Maschikulis“ mit Fenstern in Schlüsselschartenform erhöht wurden. Die Inspiration dazu kam am ehesten von dem großen östlichen Turm, der damals noch sehr wahrscheinlich mit spätgotischem Umlauf versehen war.

Eine Konstruktion aus der Lobkowiczzeit sind der neogotische Balkon am Nordostturm (sog. Václavka) und wohl auch der neogotische Balkon beim mittleren Nordturm auf dem Gipfel eines seiner ursprünglichen Treppentürmchen.

Dank den zeitgenössischen Schlossabbildungen vor allem von Hugo Ullik, die als Vervielfältigungen in die damalige Presse gerieten, und den seltenen Schriftnachrichten war es möglich den ersten neogotischen Schlossumbau in die Periode zwischen 1854, also nach dem großen Brand, bis 1874 einzuordnen. Im Fall der Umgestaltungen des Westflügels noch genauer zwischen die Jahre 1867–1872.

Auf diesem Grund lässt es sich konstatieren, dass die erste neogotische Umgestaltung des Schlosses aus der Initiative von Johann Nepomuk Karl v. Lobkowicz erfolgte, dem Schlossbesitzer in den Jahren 1830–1878. Der zweite neogotische Umbau des Thronfolgers Franz Ferdinand d'Este durch den Architekten Josef Mocker überließ zum Teil diese Umgestaltungen (z. B. den Balkon am Nordostturm), aber er veränderte sie aus größerem Teil in die heutige Gestalt (z. B. Umläufe der Ecktürme).

Abb. 1: Konopiště (Konopischt, Bez. Benešov), Schloss. Ansicht von Nordosten, Zustand seit dem großen Umbau von Franz Ferdinand d'Este. Sichtbar sind drei erhaltene mittelalterliche, später umgestaltete Türme: rechts der nördliche Mittelurm, in der Mitte der nordöstliche Eckturm (sog. Václavka) und links der große Osturm in der Mitte der östlichen Schlossfront (Foto Autor, Zustand 2020).

Abb. 2: Konopiště, kolorierter Druck von W. A. Berger, 1804, Ansicht von Südosten nach den Barockumgestaltungen unter dem Geschlecht Wrtba im Laufe des 18. Jahrhunderts. Die Abbildung zeigt das Schlossgebäude ohne den südöstlichen Eckturm, die Gestaltung des nordöstlichen Turms und den teilweise, bis in die Dachhöhe des Südpalats abgebauten südwestlichen Eckturm. Der große östliche Turm hat immer noch solche Außengestalt, wie am ehesten bei den spätgotischen Adaptierungen (Reproduktion, Postkarte, Archiv des Autors).

Abb. 3: Konopiště, eine der Ansichten von F. A. Heber, Stich aus den 1840er Jahren, nimmt das Schloss von Südwesten auf. Konopiště war damals schon im Besitz der Lobkowicz, sein Äußeres behielt sich weiterhin die Gestalt, die es während der vorhergehenden Barockumge-

staltungen erhalten hatte. Ein neues Element stellt die Orangerie dar, die in der südlichen Front das Barockglashaus ersetzt hat (übernommen aus Heber 2012, S. 123).

Abb. 4: Konopiště, Ansicht von Südwesten aus dem Hügel Tuškov zu. Das Foto nimmt das Schloss, die wirtschaftlichen und Betriebsneubauten sowie die Umgebung in Gestalt vor den rasanten Veränderungen unter Ferdinand d'Este auf (Quelle: Archiv ÚOP NPÚ [Nationalinstitut für Denkmalpflege, Facharbeitsstelle] für Mittelböhmen).

Abb. 5: Konopiště, Schlossansicht von Westen zu. Das in die 1880er Jahre datierte Foto zeigt deutlich, dass die südwestlichen und nordwestlichen Ecktürme schon mit neogotischen Aufbauten in Gestalt von polygonalen Umläufen mit schlüsselschartenförmigen Fenstern versehen sind, die auch am großen östlichen Turm sichtbar sind. Verhältnismäßig auffallend ist der fehlende südöstliche Eckturm (Archiv von ÚOP NPÚ für Mittelböhmen).

Abb. 6: Konopiště, Schloss – das Foto, das sich in die 1880er bis erste Hälfte der 1890er Jahre (vor 1894) datieren lässt, wurde im Bereich der südlichen Terrasse aufgenommen. Im oberen Teil der Aufnahme ist die ältere Form des neogotischen Umlaufs vom südwestlichen Eckturm sichtbar. Unten befindet sich eine Reihe von schlüsselschartenförmigen Fenstern vom Aufbau des Treppentürmchens mit einem kleinen wohl ganz ästhetischen pfefferbüchsenartigen Erker an der Ecke. Den Eckturmabschluss bildet der polygonale Umlauf mit schlüsselschartenförmigen Fenstern; alle genannten neogotischen Teile wurden während des Umbaus unter Leitung des Architekten Josef Mocker durch andere ersetzt (Quelle: Archiv von ÚOP NPÚ für Mittelböhmen).

Abb. 7: Konopiště, Schloss von Südosten zu. Das allgemein vor 1887 datierte Foto mit der deutlichen Gestalt des nordöstlichen Eckturms (sog. Václavka) mit Abschluss in Gestalt des neogotischen Umlaufs mit schlüsselschartenförmigen Fenstern. Zwischen den den Umlauf austragenden Kragsteinen sind schartenförmige Fenster sichtbar, die wohl mit der Funktion des Turms als Glockenturm zusammenhängen. Der große östliche Turm hatte in dieser Zeit wohl noch den spätgotischen Umlauf mit Schlüsselscharten (Quelle: Archiv des Muzeum Podblanicka).

Abb. 8: Konopiště, Schloss, Ansicht von Nordwesten, ein vor 1884 datierbares Foto. Detail des nördlichen Palas mit gotisch-renaissancezeitlichen Gärdenfenstern, die bei der Restaurierung von Mocker ausgewechselt wurden. Pfeile zeigen zu zwei neogotischen Balkonen (Quelle: Archiv ÚOP NPÚ für Mittelböhmen).

Abb. 9: Konopiště, Schloss, Ansicht aus der fast gleichen Stelle von Süden zu, zwei Fotos, die den Vergleich der (A) neogotischen Schlossgestalt aus der Lobkowicz-Zeit (Quelle: Archiv von ÚOP NPÚ für Mittelböhmen) und der (B) Schlossgestalt nach dem neogotischen Umbau aus der Periode von Franz Ferdinand d'Este (Quelle: Privataarchiv von L. Pavlík) ermöglichen.

Abb. 10: Konopiště, Schloss, Ansicht aus der fast gleichen Stelle von Südosten zu, zwei Fotos, die den Vergleich der (A) neogotischen Schlossgestalt aus der Lobkowicz-Zeit (übernommen aus Durdík 1998, S. 55) und der (B) Schlossgestalt nach dem neogotischen Umbau aus der Periode von Franz Ferdinand d'Este ermöglichen (Quelle: Privataarchiv von L. Pavlík).

Abb. 11: Konopiště, Ansicht von Westen, Hugo Ullik, vor 1872. Deutliche schon vorhandene neogotische Konstruktionen beim Südwest- und Nordwestturm; das belegt, dass der neogotische Umbau unter den Lobkowicz hat noch vor 1872 erfolgen müssen (Reproduktion, Postkarte, Archiv des Autors).

Abb. 12: Konopiště, Schloss, Ansicht von Süden aus dem ehemaligen Hof zu, Foto, Mitte der 1890er Jahre. Die Aufnahme zeigt den laufenden Umbau unter Leitung von Josef Mocker. Der große östliche Turm ist schon ohne Dach, der Abdruck an seiner Südfassade stellt den Rest nach entferntem Treppentürmchen dar (Quelle: Archiv ÚOP NPÚ für Mittelböhmen).